

УДК 347.957

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВИ В ПОРЯДКУ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

THE PROBLEMS OF THE CIVIL PROCEDURE REGULATION OF CASSATION PROCEEDING IN THE CIVIL PROCEDURE IN UKRAINE

Тимошенко О.А.,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри кримінального і цивільного права

юридичного факультету

ПВНЗ «Європейський університет»

У статті досліджуються теоретичні та практичні питання змісту процесу судового розгляду справи в порядку касаційного провадження у цивільному процесі України, критично аналізується правове регулювання процесу судового розгляду справи в порядку касаційного провадження та виокремлюються його недоліки.

Ключові слова: цивільний процес, касація, касаційне провадження, суд касаційної інстанції.

В статье исследуются теоретические и практические вопросы содержания процесса судебного рассмотрения дела в порядке кассационного производства в гражданском процессе Украины, критически анализируется правовое регулирование процесса судебного рассмотрения дела в порядке кассационного производства и выделяются его недостатки.

Ключевые слова: гражданский процесс, кассация, кассационное производство, суд кассационной инстанции.

The article investigates fundamental problems of the civil procedure regulation of cassation proceeding in the civil procedure in Ukraine. It also analyses legal regulation of cassation proceeding in the civil procedure in Ukraine and it highlights its flaws.

Key words: civil procedure, cassation, cassation proceeding, the court of cassation instance.

Наукове дослідження проблематики касаційного провадження в цивільному процесі потребує ґрунтовного аналізу особливостей процесу здійснення судового розгляду справи. Касаційне провадження є однією з конституційних гарантій охорони прав, свобод та законних інтересів осіб в цивільному процесі, адже завдяки йому учасники цивільного процесу отримують можливість обстоювати свої права вже після набрання судовим рішенням законної сили, якщо є підстави сумніватися в законності останнього [1, с. 242; 2, с. 6]. І саме ця гарантія може бути реалізована завдяки наявності відповідного процесуального механізму реалізації.

В юридичній літературі неодноразово зазначалося вченими про принциповість дослідження процесуальних (процедурних) аспектів будь-якої юридично значимої діяльності. Вченими наголошується на тому, що «на сьогодні як роль, так і значення правових процедур змінюється, що потребує ґрунтовного наукового переосмислення феноменологічних основ правової процедури, особливо в контексті її понятійного значення» [3, с. 117]. В продовження вказаного вчені зазначають також і про те, що сутність та наукове значення дослідження юридичної процедури, має принципове значення [4, с. 38], оскільки «процедурність, як і нормативність, знайшла найбільш повне вираження в правовому регулюванні, де існують цілі процедурні галузі: цивільно-процесуальне право, кримінально-процесуальне право тощо. І в цьому плані процедурно-правовий механізм виступає як невід'ємна частина, як найважливіший внутрішній механізм системи правового регулювання» [5, с. 242]. Варто підтримати думку вчених та зазначити, що актуальність наукового дослідження змісту процесуальних аспектів касаційного провадження в цивільному процесі України та специфіки його правового регулювання, підтверджується значенням самого

касаційного провадження, неоднозначністю його характеристики, що надана в юридичній літературі, та поточними потребами у вдосконаленні правового регулювання касаційного провадження.

З огляду на принциповий характер процесуальних аспектів юридичної діяльності, в цілому, та касаційного оскарження в цивільному процесі, зокрема, варто окремо приділити увагу саме дослідженню процесуальних аспектів касаційного провадження в цивільному процесі. Тому завданням цієї наукової роботи буде встановлення особливостей процесу здійснення касаційного провадження в цивільному судочинстві, а також виокремлення недоліків його правового регулювання в Україні.

Проблематика процесу здійснення касаційного провадження в цивільному процесі досліджувалась багатьма вітчизняними та іноземними вченими-юристами, проте питання правового регулювання процесу здійснення касаційного провадження в цивільному процесі все ж таки мають досить обмежений характер наукового вивчення. Особливо гостро відчувається дефіцит сучасних наукових робіт в сфері цивільного процесу, що зумовлено поточними змінами чинного законодавства України. Проте, на початку дослідження необхідно узагальнити та проаналізувати існуючі погляди вчених на вказану проблематику.

Вченими вказується, що «зазначена стадія цивільного процесу (касаційне провадження – *О.Т.*) є екстраординарною (виключною). На цій стадії забезпечується додаткова перевірка судових актів. При цьому можуть бути переглянуті будь-які судові акти, в тому числі ті, котрі не підлягають перегляду в апеляційному порядку» [6, с. 27]. Окрім того, ця стадія надає змогу обґрунтувати всі доводи касаційної скарги, що виражають невдоволення актами судів нижчої інстанції [7, с. 33], що забезпечить реалізацію засад доступності та ефективності касаційного оскарження [8, с. 114; 9, с. 56].

П. І. Шевчук та В. В. Кривенко звертають увагу на те, що касаційне провадження в цивільних справах як стадія процесу є системою процесуальних відносин, які складаються між судом касаційної інстанції та особами, які беруть участь у справі, з метою перевірки законності рішень та ухвал місцевих та апеляційних судів [9, с. 30]. У свою чергу, М. К. Треушніков приходиться до висновку щодо подвійної процесуальної природи касаційного провадження, оскільки: з одного боку, касаційне провадження у цивільних справах є стадією цивільного процесу в цілому, тобто системою процесуальних відносин, що виникають та розвиваються між судом касаційної інстанції та особами, які беруть участь у справі; з іншого боку, касаційне провадження у цивільних справах складається з сукупності самостійних стадій, що мають завершений характер та націлені на досягнення певного правового результату [10, с. 438].

У даному випадку можливо погодитися з ідеєю щодо подвійної процесуальної сутності касаційного провадження, що виявляється як стадія цивільного процесу та складається з системи самостійних стадій.

Однак, процесуально-правовий інститут касаційного провадження у суді передбачає можливість оскарження рішень, ухвал, постановлених судом першої інстанції лише у зв'язку з порушеннями матеріального чи процесуального закону, та які були оскаржені в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал суду апеляційної інстанції. Основною функцією касаційного суду є перевірка законності розглянутих справ, в яких суд апеляційної інстанції не усунув істотні порушення закону або сам їх допустив, і забезпечення однакового застосування закону [11, с. 363].

А. В. Андрушко підсумовує, що діяльність суду касаційної інстанції побудована на тих самих засадах, що й суду першої інстанції. Касаційне провадження базується на його основних принципах, однак реалізація деяких з них має свої особливості, що обумовлені спеціальною метою цього провадження – розглянути ухвалені судові рішення, які набрали законної сили, на предмет їх відповідності нормам матеріального та процесуального права. Умовно, на думку вченого, можна виділити три складові частини касаційного провадження: порушення касаційного провадження; підготовка справи до касаційного розгляду та попередній розгляд справи; судовий розгляд справи та постановлення ухвали (рішення) суду касаційної інстанції [1, с. 246]. Подібні ідеї обґрунтовує М. С. Шакарян, яка наголошує на тому, що цивільний процес складається в цілому з п'яти стадій: 1) провадження в суді першої інстанції (від порушення справи до винесення рішення, або іншої заключної ухвали); 2) провадження у суді другої інстанції (оскарження та перегляд рішень і ухвал, які не набрали чинності); 3) провадження з перегляду рішень і ухвал в порядку нагляду; 4) провадження з перегляду рішень і ухвал за нововиявленими обставинами; 5) виконавче провадження. Автор вважає, що кожна стадія характеризується поставленими перед нею завданнями: вирішити справу по суті, розглянути скаргу, виконати рішення суду. Відзначаючи можливість закінчення процесу на будь-якій стадії, вчений наголошує на тому, що вказана ознака є визначальною при діленні на стадії цивільного процесу [12, с. 34]. Аналізуючи положення чинного цивільно-процесуального законодавства України та узагальнюючи вказане, вченими також зазначається про те, що розгляд справи судом касаційної інстанції складається з комплексу процесуальних дій суду та інших учасників процесу, спрямованих на

визначення наявності підстав для перегляду судового рішення, яке набрало законної сили. Розгляд справи відбувається у судовому засіданні в приміщенні суду касаційної інстанції колегією у складі п'яти суддів [1, с. 248; 13, с. 136].

Т. М. Кілічава в своєму дослідженні обґрунтувала можливість виокремлення «етапів касаційного провадження» та «частин касаційного провадження», проте кожне із зазначених понять характеризує послідовність касаційного розгляду справи. Так, на думку вченого, касаційне провадження складається з наступних етапів: 1) порушення касаційного провадження; 2) підготовка справи до касаційного розгляду; 3) попередній розгляд справи; 4) розгляд справи і ухвалення рішення. При чому для касаційної інстанції не обов'язково дотримуватись поділу строку подання касаційної скарги на дві складові, як для апеляційної інстанції. Тут такий поділ вже не має принципового значення, оскільки рішення вже і так набрало законної сили, а тому цей процес не треба прискорювати [14, с. 267].

Варто наголосити на тому, що наведені вище точки зору вчених щодо розуміння процесуальних аспектів касаційного провадження мають досить неоднозначний характер. Вважаємо, що сутність і значення процесу касаційного провадження проявляється в тому, що касаційне провадження:

- це один з інститутів цивільного процесуального права, норми права якого регулюють суспільні відносини між судом касаційної інстанції та іншими суб'єктами цих правовідносин;

- це один з видів проваджень у цивільному процесі. Касаційне провадження є провадженням ще і тому, що воно складається з стадій: порушення справи, підготовки касаційного розгляду справи і розгляду справи судом касаційної інстанції;

- це один з видів перегляду рішень і ухвал у цивільному процесі;

- це одна з найважливіших гарантій права на судовий захист порушених прав і свобод;

- це засіб забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції.

Незважаючи на існуючу в юридичній літературі дискусію щодо стадій (частин, етапів) касаційного провадження, доцільно провести їх узагальнення з позиції правового закріплення в чинному законодавстві України. Вважаємо за необхідне провести періодизацію касаційного провадження в цивільному процесі відповідно до принципу правової результативності стадій касаційного провадження. Відповідно до цього, стадіями касаційного провадження в цивільному процесі є наступні:

- 1) стадія порушення касаційного провадження, змістом якої є система процесуальних дій суб'єктів касаційного оскарження щодо подання підготовленої касаційної скарги до суду касаційної інстанції, а також система кореспондуючих процесуальних дій суду касаційної інстанції, які можливо уявити у вигляді наступних юридичних процедур: реєстрація поданої касаційної скарги; передача скарги судді-доповідачу, який її перевіряє на відповідність вимогам ст. 326 ЦПК України; вирішення питання про відкриття касаційного провадження та постановлення про це ухвали; витребування справи з суду, акт якого оскаржується; надсилання копій касаційної скарги та доданих до неї матеріалів особам, які беруть участь у справі; встановлення строку, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу;

- 2) стадія підготовки справи до касаційного розгляду, що складається з системи процесуальних дій суду каса-

ційної інстанції, які можливо уявити у вигляді наступних юридичних процедур: підготовка доповіді суддею-доповідачем протягом десяти днів після отримання справи, у якій він викладає обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції; з'ясування питання про склад осіб, які беруть участь у справі;

3) стадія попереднього розгляду справи судом касаційної інстанції, яка характеризується, як система процесуальних дій суду касаційної інстанції, що складається з наступних юридичних процедур: суддя-доповідач доповідає колегії суддів про проведення підготовчої дії та обставини, необхідні для ухвалення судового рішення судом касаційної інстанції; суд касаційної інстанції в подальшому приймає одне наступних рішень: а) відхиляє касаційну скаргу і залишає рішення без змін, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення; б) скасовує судові рішення за наявності підстав, які тягнуть за собою обов'язкове скасування судового рішення; в) призначає справу до судового розгляду, при чому справа призначається до судового розгляду, якщо хоч один суддя із складу суду дійшов такого висновку. Про призначення справи до судового розгляду постановляється ухвала, яка підписується всім складом суду;

4) стадія розгляду справи судом касаційної інстанції, змістом якої є система процесуальних дій суду касаційної інстанції, що складається з наступних юридичних процедур: головуючий відкриває судові засідання і оголошує, яка справа, за чією скаргою та на рішення, ухвалу якого суду розглядається (ч. 2 ст. 333 ЦПК України); суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст оскаржуваного рішення суду та доводи касаційної скарги (ч. 3 ст. 333 ЦПК України); сторони та інші особи, які беруть участь у справі, дають свої пояснення, при чому першою дає пояснення сторона, яка подала касаційну скаргу. Якщо рішення оскаржили обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Суд може обмежити тривалість пояснень, встановивши для всіх осіб, які беруть участь у справі, рівний проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання (ч. 4 ст. 333 ЦПК України); вислухавши пояснення осіб, які беруть участь у справі, суд виходить до нарадчої кімнати (ч. 6 ст. 333 ЦПК України);

5) стадія прийняття рішення або постановлення ухвали судом касаційної інстанції, змістом якої є система процесуальних дій суду касаційної інстанції, що складається з наступних юридичних процедур: рішення або ухвала суду касаційної інстанції оформлюється суддею-доповідачем і підписується всім складом суду, який розглядав справу (ч. 3 ст. 343 ЦПК України); копії повного рішення суду видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення, особам, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні, негайно після його проголошення видаються копії судового рішення з викладом вступної та резолютивної частин (ч. 2 ст. 222 ЦПК України); особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копії повного судового рішення надсилаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом двох днів з дня його складання або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо в суді (ч. 3 ст. 222 ЦПК України).

У контексті реалізації вказаної стадії касаційного провадження, чинним законодавством України передбачено: а) повноваження суду касаційної інстанції (ст. 336 ЦПК України); б) підстави для відхилення касацій-

ної скарги і залишення рішення без змін (ст. 337 ЦПК України); в) підстави для скасування рішення і передачі справи на новий розгляд (ст. 338 ЦПК України); г) підстави для скасування судових рішень і залишення в силі судового рішення, скасованого помилково (ст. 339 ЦПК України); д) підстави для скасування рішення із закриттям провадження в справі або залишенням заяви без розгляду (ст. 340 ЦПК України); е) підстави для скасування судових рішень і ухвалення нового рішення або зміни рішення (ст. 341 ЦПК України); ж) підстави для відхилення касаційної скарги на ухвалу суду або її зміни чи скасування (ст. 342 ЦПК України); з) порядок повернення справ після закінчення касаційного провадження (ст. 352 ЦПК України) [15].

Вказані нами особливості реалізації касаційного провадження в цивільному процесі мають загальний характер та відповідають положенням чинного законодавства України. Проте, варто зазначити, що правове регулювання процесуальних основ касаційного провадження в Україні має суттєві недоліки, що потребують внесення відповідних змін і доповнень до чинного законодавства України. Насамперед слід наголосити на тому, що згідно ч. 1 ст. 333 ЦПК України змінено кількісний склад колегії. Так встановлено, що кількісний склад колегії суддів на відміну від стадії попереднього розгляду справи відрізняється збільшенням колегії на двох суддів. Невідомим залишається чи входять до складу колегії судді, що брали участь у стадії попереднього розгляду справи? Як формується ця колегія з п'яти суддів? Варто наголосити, що швидше за все входить до складу цих п'яти суддів суддя-доповідач, оскільки у ч. 3 ст. 333 ЦПК України він згадується як особа, що доповідає зміст оскаржуваного рішення та доводи касаційної скарги. На нашу думку, доцільно було б все ж таки уніфікувати кількісний склад суддів, що попередньо та безпосередньо розглядають справу, а також уточнити порядок формування колегії з п'яти суддів.

Окрім того, на нашу думку, не зовсім вірним з точки співвідношення норми Конституції та норми закону є надання права суду касаційної інстанції на власний розсуд вирішувати питання щодо виклику осіб, які брали участь у справі для надання пояснень у справі. Оскільки виклик чи не виклик тих чи інших осіб може ставити їх в подальшому в нерівне становище. Таких же поглядів дотримується і С. Я. Фурса, яка справедливо зазначає, що «фактично суд може викликати для надання пояснень у справі лише тих осіб, пояснення яких він вважає за необхідне заслухати. Але у такому разі буде порушено принцип змагальності і особи не будуть користуватися рівними правами у процесі і це також суперечить ст. 129 Конституції України. Поняття «у разі необхідності» у цій нормі сприймається як виняток із загального правила, але це поняття не розкривається. Це положення вважається істотною проблемою сучасного судочинства на рівні касаційної інстанції» [16, с. 858]. Вважаємо за доцільне законодавцю виробити єдину імперативну норму щодо або обов'язкового виклику осіб, що беруть участь у справі, або розгляду справи без виклику.

Іншим недоліком правового регулювання порядку розгляду справи судом касаційної інстанції є закріплення у ч. 2 ст. 333 ЦПК України такого суб'єкту касаційного провадження як «головуючий». Незважаючи на введення такого суб'єкту в касаційне провадження, законодавцем не закріплено як він формується, хто може бути головуючим, а також залишається невідомим його правовий статус. На думку вчених, ця посада є ситуаційною, що не пов'язана з обранням чи

призначенням [16, с. 859], проте, на нашу думку, законодавцю слід деталізувати порядок утворення, права та обов'язки «головуючого».

Окрім того, викликає зауваження і положення ч. 3 ст. 333 ЦПК України в частині нечіткого визначення змісту доповіді, що проголошується суддею-доповідачем. Такий стан речей підвищує ризик суб'єктивності у розгляді справи судом касаційної інстанції, оскільки зміст доповіді формується суддею-доповідачем, який сам визначає необхідний обсяг доповіді та що необхідно доповісти. Проте на цій стадії має превалювати принцип змагальності і мають оголошуватись основні доводи касаційної скарги і заперечень проти неї, а також результати перевірки законності і обґрунтованос-

ті касаційної скарги. У даному випадку ми не робимо спробу викласти зміст ст. 333 ЦПК України в новій редакції, оскільки тут має бути комплексний підхід зі сторони законодавця, проте основні недоліки та шляхи їх вирішення ми обґрунтували вище.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що, враховуючи вказані процесуальні особливості касаційного провадження в цивільному процесі, які визначають саму процесуальну сутність касаційного провадження, доцільно підійти до проблематики процесуальності касаційного провадження з позиції його концептуалізації на теоретико-правовому рівні та виокремлення єдиних підходів до вдосконалення правового регулювання процесу здійснення касаційного провадження у цивільному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процес : навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / [За ред. Ю. В. Білоусова]. – К. : Прецедент, 2006. – 293 с.
2. Тимченко Г. П. Принцип доступності судового захисту в історичному та теоретичному аспектах / Г. П. Тимченко // Судова апеляція. – 2010. – № 1. – С. 6–12.
3. Серета О. О. Деякі аспекти співвідношення понять «правова процедура» та «юридична процедура» у контексті сучасної юридичної науки / О. О. Серета // Держава і право. – 2003. – Вип. 34. – С. 117–121.
4. Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / К. В. Николина. – К., 2011. – 215 с.
5. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства / В. Н. Протасов. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Юрайт – М., 2001. – 346 с.
6. Шевчук П. І., Кривенко В. В. Касаційне провадження в цивільних справах / П. І. Шевчук, В. В. Кривенко // Вісник Верховного суду України. – 2002. – № 1 (29). – С. 27–33.
7. Сліпченко В. Природа та порядок надання додаткових матеріалів в апеляційну та касаційну інстанцію / В. Сліпченко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 33–34.
8. Погасій І. Проблеми касаційного оскарження / І. Погасій // Юридичний журнал. – 2004. – № 8. – С. 114–116.
9. Шевчук П. І., Кривенко В. В. Апеляційне і касаційне оскарження судових рішень (коментар цивільного процесуального законодавства) / П. І. Шевчук, В. В. Кривенко. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – 80 с.
10. Гражданский процесс : учебник [3-е изд., исправл. и дополн.] / [Под ред. М. К. Треушниковой]. – М. : ООО «Городец-издат», 2000. – 672 с.
11. Чернооченко С. І. Цивільний процес : навчальний посібник [Вид. 2-ге, перероб. і доп.] / С. І. Чернооченко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
12. Гражданское процессуальное право : учебник / С. А. Алехина, В. В. Блажев и др. ; [под ред. М. С. Шакарян]. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 584 с.
13. Бородин М. М. Перегляд судових рішень у касаційному порядку (судова практика) / М. М. Бородин // Судова апеляція. – 2006. – № 3. – С. 134–142.
14. Кілічава Т. М. Цивільне процесуальне право : навчальний посібник / Т. М. Кілічава. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.
15. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
16. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар: [У 2 т.] / [За заг. ред. С. Я. Фурси]. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – Т. 1. – 912 с.